

тики літератури й життя. Відень, 1918. 21 квітня. Ч.16. С.237-241; Павлюк І. Організація 1-ої української стрілецько-козацької дивізії з полонених Українців // Там само. 5 травня. Ч.18. С.272-273; 3 місяця тимчасового осідку 1-ої української стрілецько-козацької дивізії // Там само. 26 травня. Ч.21. С.322-324 та ін.

⁴⁶ Hornykiewicz T. Ereignisse in der Ukraine 1914-1922 (deren Bedeutung und historische Hintergrunde). Philadelphia, 1966. Band.I. P.450.

⁴⁷ Див.: Звідомлення з політичної діяльності Берлінської Централі Союзу Визволення України в таборах українців полонених і на Українських землях, окупованих Німеччиною за час від половини травня 1915 року до половини травня 1918 року. Відень, 1918. 16 с.

⁴⁸ Кобець О. [Олексій Варрава] Записки полоненого (Пригоди і враження учасника першої Світової війни). Мюнхен, 1959. 335 с.

⁴⁹ Там само. С.V.

⁵⁰ Скоропис О. Мої "злочини" // Хліборобська Україна. 1921. 36.2-4. С.205-235.

⁵¹ Див. зокрема: Домбчевська І. Фрайштадський табір очима жінки (Уривок з книги "Фрайштадська республіка") // Свобода. 1958. 27 вересня. № 186.

⁵² Союз визволення України у Відні (1914-1918). Нью-Йорк, 1979. С.6.

⁵³ Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі - ЦДАВО України). Ф.4406. Оп.1. Спр.28.

⁵⁴ ЦДАВО України. Ф.4404. Оп.1. Спр.210.

⁵⁵ Там само. Спр.211.

⁵⁶ Там само. Спр.215.

Михайло Журба

ІСТОРИОГРАФІЧНА ТРАДИЦІЯ ВИВЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ТА МІЖНАРОДНОГО АСПЕКТУ ДІЯЛЬНОСТІ СЕЛЯНСЬКИХ ГРОМАДСЬКИХ ОБ'ЄДНАНЬ УКРАЇНИ У МІЖВОЄННУ ДОБУ

Діяльність селянських громадських об'єднань України в контексті національної та міжнародної політики компартій-

но-радянського режиму у міжвоєнний час не була предметом спеціального наукового дослідження, хоча окремі аспекти цієї теми знайшли відображення у вітчизняній і зарубіжній історичній літературі. З'ясування теоретичних засад утилізації селянського ресурсу для потреб революції розпочалося ще в останній чверті минулого століття і було пов'язане з полемікою, що точилася в середовищі ортодоксальних марксистів та їх опонентів, які належали до різних шкіл західно-європейської соціал-демократії. Плюралізм суджень матеріалізувався у значній кількості публікацій у вигляді програмних документів політичних партій з аграрно-селянського питання та аналітичних розробок їх лідерів¹. На початку ХХ століття ця дискусія була перенесена на російський ґрунт. Особливої актуальності питання практичних форм підпорядкування сільської громадськості інтернаціоналістським завданням пролетарської партії в Росії та Україні набуло в роки революції 1905-1907 рр.²

Досліджуючи дану проблему, слід враховувати історіографічну традицію у вивченні діяльності селянських громадських об'єднань в Україні, етапи якої узгоджуються з основними віхами розвитку радянської історичної науки. Перші праці із зазначеної тематики з'явилися в 20-і - на початку 30-х років. Здебільшого вони належали перу не професійних істориків, а практичних працівників, партійних та радянських функціонерів, які за сумісництвом очолювали громадські об'єднання, що діяли на селі. Це, насамперед, низка статей та брошур, присвячених національній політиці, де показана роль класових селянських спілок в залученні населення нацменшин до соціалістичного експерименту в соціально-економічній, політичній та культурно-побутовій галузях суспільного життя³. Дотичною до них є група публікацій, в яких в руслі обґрунтування політики більшовицької коренізації, побіжно розглядалися питання обслуговування селянства нацменшин через різні види добровільних товариств⁴.

Окремий блок публікацій становлять роботи, що показують участь різнонаціонального селянства республіки в розгортанні громадсько-господарського кооперативного руху⁵. Література цього циклу найбільш чисельна і різнопланова. Вона включає в себе і спроби теоретичного узагальнення

досвіду кооперативних організацій України в аспекті розв'язання національної проблеми. Але здебільшого це дослідження прикладного характеру, пов'язані з висвітленням організаційно-господарської роботи сільських кооперативів, які вміщують фактичний матеріал щодо функціонування селянської кооперації в площині національно-класової політики більшовицького режиму. Слід зазначити, що в умовах відносної свободи виразу думок, окремі дослідники теорії та практики кооперативного руху зберегли певний ступінь наукової об'єктивності. Це привело пізніше до вилучення їх робіт і передачі до спецховищ. По суті, вони продовжували традицію національно-демократичних засад розвитку селянської кооперації, яку відстоювали видатні кооператори в роки національно-визвольних змагань⁶. Загалом, навіть цей плюралізм був жорстко обмежений рамками більшовицької кооперативної доктрини, про що свідчить спроба одного з провідних теоретиків радянського кооперативного руху В.Целаріуса дослідити генезу поглядів Леніна на кооперацію⁷. З іншого боку, в силу ідеологічних та політичних настановлень, в спотвореному вигляді подавалася діяльність національних кооперативних об'єднань, що не входили до уніфікованої радянської кооперативної системи. Вони однозначно трактувалися як шкідливі буржуазно-націоналістичні утворення⁸.

В цілому для літератури цього періоду були характерні недоліки, на які уже зверталася увага істориками. Це, перш за все, обмежена джерельна база, схематизм, тенденційний підбір і оцінка фактичного матеріалу, недостатність аргументації і поверховість узагальнень. Зображення подій здійснювалося на рівні партійно-радянської пропаганди і часто зводилося до коментарів законодавчих актів, що стосувалися діяльності селянських громадських об'єднань, популяризації праць лідерів більшовицької верхівки⁹. Прагнення донести до читацької маси гіпертрофовані успіхи національної та міжнародної політики компартійного режиму привело до підготовки друкованих видань виключно на позитивному матеріалі. Зрозуміло, що усе це позначилося на їх науковій вартості.

Проте, попри всі недоліки, властиві науковій літературі

окресленого періоду, саме у цей час було покладено початок нагромадженню конкретно-історичного матеріалу з нашої теми. При підготовці окремих публікацій автори користувалися біжучими матеріалами, які не завжди потрапляли до архівосховищ і тому ці видання залишалися єдиними свідченнями відображених в них подій. Генетично, і за характером вміщеної в них інформації, ці публікації можуть бути прирівняні до особливої групи джерел. Це, передусім, матеріали, що розкривають механізм індоктринації ідеології пролетарського інтернаціоналізму в селянське середовище через посередництво системи громадських об'єднань, участь цих організацій в діяльності Селянського Інтернаціоналу, Міжнародного комітету пропаганди сільгоспспробітників, Міжнародного кооперативного альянсу тощо. Окрім того, вони дають можливість відчутти колорит епохи, ідеологічну атмосферу, в якій створювалися і діяли селянські громадські об'єднання України¹⁰.

У другій половині 30-х - 50-х роках власне історичних досліджень, в яких розкривалося б питання «інтернаціоналістської» діяльності селянських громадських об'єднань, уже не існувало, а частина опублікованих раніше праць, як уже зазначалося вище, була вилучена з вільного користування. Це було пов'язано з тим, що в даний період в Україні склався і функціонував політичний режим, який в найбільшій мірі, якщо говорити про історію ХХ століття, обмежував свободу діяльності громадських організацій і особисту свободу громадян¹¹. Дослідження історії громадських об'єднань селянства унеможлиблювалося також тим, що значна їх частина - в тому числі і так звані класові спілки - була ліквідована, а разом з ними зникла для компартійного режиму політична актуальність в ретроспективному зображенні їх діяльності. На межі 20-30-х років припинила своє існування селянська кооперація. Її теоретики після погромних дискусій¹², одержавши ярлик неонародників, частково емігрували, а здебільшого були репресовані і фізично знищені в сталінських таборах. На вивчення історії кооперативних об'єднань як альтернативи колгоспному господарюванню було накладено ідеологічне «табу». Цинічна сталінська теза - «нема людини - нема проблеми» ідеально ілюструвалася станом вивчення кооперативної проблематики упро-

довж 30-х - 50-х років. Апологетична література, що обслуговувала сталінську концепцію національного будівництва, була підпорядкована боротьбі з ворожими «буржуазно-націоналістичними» проявами в середовищі громадськості нацменшин¹³. Виходили роботи з історії окремих добровільних товариств, таких як Червоний Хрест, МОДР, Тсоавіахім, що являли собою, здебільшого, політизовану обробку звітів діяльності цих організацій і були покликані обслуговувати біжучі радянські кампанії¹⁴. Їх характеризувала політична загостреність, вихолощення реального змісту, а часом і пряма фальсифікація подій.

Новий етап у вивченні історії громадських об'єднань селянства припадає на 60-80-ті роки. Лібералізація суспільно-політичного життя після розвінчання культу особи Сталіна сприяла послабленню ідеологічної цензури, розширенню кола досліджуваних проблем. Упродовж зазначеного періоду були підготовлені кадри професійних істориків, упорядковані і систематизовані каталоги періодичних видань, матеріали архівосховищ, до яких, хоча і з суттєвими обмеженнями, одержали доступ дослідники. Наслідком цього стала поява низки наукових розвідок, підготовлених на основі нових джерел, в яких пропагандистська спрямованість поступалася спробам соціально-економічного аналізу діяльності селянських організацій, певній об'єктивності у визначенні їх статусу в сфері міжетнічних відносин. У 1960 році вийшла стаття А.А.Недуха¹⁵, присвячена зв'язкам комнезамів України з селянством РРФСР та Середньої Азії в 1921-1931 рр., написана з використанням матеріалів тогочасної періодики та документів тодішнього Центрального Державного архіву Жовтневої революції (ЦДАЖР України).

У 1967 році М.Д.Березовчуком була захищена докторська дисертація з історії комітетів незаможних селян України, в якій інтернаціоналістській роботі комнезамів був відведений спеціальний розділ¹⁶. У ньому розглядалися питання функціонування КНС в національних районах, їх участь в міжреспубліканських зв'язках селянства, контакти незаможників з зарубіжною громадськістю через посередництво міжнародних революційних організацій, таких як Селянський Інтернаціонал, МОДР, а також в загальному вигляді

ді аналізувалися форми запозичення досвіду класових селянських спілок України компартійними режимами країн Південно-Східної Європи в процесі аграрних перетворень повоєнної доби. Окремі аспекти означеного комплексу проблем знайшли висвітлення в монографіях і низці статей цього автора¹⁷. М.Д.Дихан, з'ясовуючи внесок болгарської політичної еміграції у здійсненні соціалістичного експерименту на Півдні України, окремий параграф своєї монографії, яка вийшла друком у 1973 році, присвятив діяльності комнезамів в місцях компактного проживання болгарської меншини¹⁸.

Загалом названі автори більш послідовно і професійно ніж їх попередники, здійснювали добір фактичного матеріалу, але у висновках дотримувалися оцінки діяльності селянських організацій, яка була дана в «фундаментальних працях» Інституту історії партії при ЦК Компартії України та Інституту історії АН УСРР. У цих роботах, у відповідності з офіційною концепцією, що по суті уявляла собою модернізовані положення «Короткого курсу ВКП(б)» відображалися вузлові проблеми політичного та соціально-економічного розвитку радянського села так званого періоду створення основ соціалізму¹⁹.

У наступні роки історики продовжували у своїх дослідженнях порушувати проблеми місця селянських громадських об'єднань в етносоціальних процесах, що відбувалися в СРСР упродовж 20-30-х років. Однак, вони були змушені відтворювати не реальні історичні події, а інтерпретувати їх згідно партійних установлень. Аналіз джерел відбувався на засадах догматичних схем горезвісної «марксистської» методології. Вона змушувала вчених наперед визначати репери наукового пошуку і межі теоретичних узагальнень, дотримуючись ленінського імперативу про те, що розвиток класової боротьби на селі становить «основний і центральний пункт теорії марксизму в галузі аграрного питання»²⁰. Класовий підхід диктував спрощене трактування явищ суспільного життя. Ідеологічна парадигма призводила до замовчування негативних рис в структурі та функціонуванні громадських об'єднань. Продовжувалося безапеляційне виправдовування будь-яких проявів політики більшовицького режиму по відношенню до громадської самодіяль-

ності селянства різних національностей республіки. У зв'язку з цим сільські громадські об'єднання розглядалися як надійна опора компартійного режиму у справі інтернаціонального згуртування і виховання селянства України та зміцнення братерської єдності трудящих Радянського Союзу. Головною умовою звільнення основної маси селянства нацменшин з-під впливу «націоналістично-куркульської» ідеології і впровадження в його середовище пролетарської свідомості проголошувалося проведення аграрних перетворень більшовицького зразка, ініціаторами яких виступали керовані партійними осередками селянські об'єднання. Досліджуючи сферу аграрних відносин, радянські історики доводили, що організоване у класові спілки селянство різних національностей конфіскувало поміщицькі маєтки, вилучало куркульські землі, створюючи на їх базі колгоспи і радгоспи. При цьому сільськогосподарська кооперація однозначно трактувалася як тимчасовий, вимушений стан переходу до вищих виробничих форм колективної соціалістичної організації праці. У своїх публікаціях ці автори переконували читача, що в процесі проведення суцільної колективізації громадські об'єднання єдиним фронтом виступали проти куркулів, підтримуючи репресії проти них, як злісних ворогів близької селянству радянської влади. Згідно заданих схем відповідним чином подавалася участь сільських громадських організацій у суспільно-політичному і культурному житті національного села. В ході кампаній перевиборів місцевих органів влади, вони усували з сільрад заможних селян і духовенство, а натомість обирали до їх складу передових і політично зрілих представників нацменшин - сільську бідноту і сільгоспробітників, усіляко сприяли розвитку національної освіти і культури. Факти про деструктивний вплив тотальної колективізації на селянські господарства, асиміляційна політика щодо нацменшин, масові репресії, в ході яких припинила своє існування більшість громадських об'єднань, як і сам спротив селянства цим акціям властей на сторінки друкованих видань не потрапляли і істориками об'єктивно не аналізувалися. Труднощі і проблеми здебільшого пояснювалися діями класово-ворожої агентури на селі і порівняно легко долалися «заходами» партійних та дер-

жавно-силових структур. Уникнути зображення цих трагічних сторінок в історії селянства України дозволяли хронологічні рамки досліджень, які здебільшого обмежувались 20-ми роками і тому залишали за межами наукового пошуку корінні зміни в національній політиці компартійного режиму 30-х років, які звели нанівець здобутки національно-культурного ренесансу доби непу.

Співробітництво громадських об'єднань України та інших радянських республік, якого торкалися в своїх дослідженнях В.А.Чирко, П.Ф.Белій, П.П.Бачинський²¹ та інші автори, розглядалося здебільшого в плані взаємодопомоги в ході відбудови зруйнованого революцією і війнами господарства, боротьби з голодом 1921-1922 років. При цьому підкреслювалася безкорислива допомога «старшого брата» українському селянству, що спонукало його до єднання з російським та іншими народами СРСР. Соціально-політичне підґрунтя суспільних негараздів, викликане руйнівною політикою більшовиків, для подолання яких доводилось об'єднувати зусилля не розкривалося. В процесі «соціалістичної» співпраці контакти між громадськістю України, РРФСР та інших республік оцінювалися за позитивними результатами і зводилися до успішного завершення пошуків найбільш раціональних методів господарювання, вдосконалення структурно-організаційних форм громадських об'єднань селянства. Вони розглядалися як поступальне втілення в життя партійно-урядових постанов, в істинності яких не доводилось сумніватись. А якщо окремі дослідники звертали увагу на негативні моменти, то представляли їх випадковими, не пов'язаними з глибинними процесами функціонування радянської політичної системи і її сателітного підрозділу громадських об'єднань. Підкреслювалося, що поряд з досягненням господарсько-політичного ефекту, ці зв'язки слугували важливим чинником виховання трудящого селянства в дусі інтернаціоналізму.

Свої особливості має блок досліджень історико-партійного характеру, репрезентований дисертаціями В.П.Вовка, А.І.Скрипник, Р.А.Фещенка, Л.К.Черних²² та інших істориків. Тематично присвячені участі різних груп радянської громадськості в національному будівництві та налагодженні міжнародних зв'язків, вони, по суті, були націлені на по-

каз функціональних засад виконання низовими партійними структурами директив вищестоящих органів. Діяльність громадських об'єднань селянства переказувалася побіжно і слугувала сегрегованим другорядним матеріалом, призначеним для ілюстрації висновків щодо доцільності окремих методів партійної роботи, наслідки якої не обов'язково узгоджувалися з конкретно-історичним наповненням цих організаційних форм.

У 80-ті роки відновилося вивчення діяльності широкого спектру кооперативних товариств як різновиду громадських об'єднань селянства доколгоспної доби. У 1981 році вийшла стаття С.Р.Ляха²³, присвячена з'ясуванню механізму взаємодії сільськогосподарської кооперації з іншими громадськими та державними установами в процесі формування так званого радянського способу життя селянства, зокрема в аспекті формування його інтернаціональної свідомості.

В докторській дисертації Т.П.Коржихіної²⁴ та кандидатській М.С.Кармазіної²⁵ порушені загальні теоретичні проблеми, пов'язані з створенням та функціонуванням радянської системи громадських об'єднань в 20-30-х роках в масштабах СРСР та України, обґрунтовувалась та узгоджувалась наукова термінологія, що стосувалась цих організацій. Проте дослідники не запропонували чіткої класифікації громадських об'єднань і спеціально не розглядали діяльності селянських організацій. До того ж, аналіз структури та системи радянської громадськості здійснювався на рівні офіційних, пануючих на той час, партійно-державних оцінок. Національний та інтернаціональний напрямки діяльності громадських об'єднань, за винятком МОДРу залишилися поза увагою названих авторів.

Досить побіжно торкалися згаданих аспектів автори нечисленних загальних робіт з історії добровільних товариств, що виходили в світ на цьому хронологічному відрізку²⁶.

У 70-80-ті роки значно активізувалося вивчення різних форм і напрямків міжнародних зв'язків громадських організацій України. Проблема, що розглядається, дістала в руслі цих досліджень певне відображення. В різних за ступенем наукової репрезентативності працях вітчизняних істориків досліджувалося поширення ідей пролетарського інтернаці-

оналізму в селянському середовищі, втягнення сільського населення до руху міжнародної революційної солідарності. Окремі сюжети про підтримку організованим селянством республіки німецьких робітників під час Рурських подій 1923-1924 років і учасників національно-визвольних змагань в Китаї розглядалися в роботах А.Осетрова, В.Самофалова, А.В.Хидекелі²⁷. Проблеми класової боротьби та допомоги громадськості УРСР населенню Польщі у міжвоєнну добу знайшли відображення в монографіях О.М.Швидака²⁸, В.А.Нерода²⁹, статтях О.І.Андрушко, Ж.Б.Самусенко, П.М.Ольшанського та С.М.Фальковича³⁰. Використання тоталітарним режимом СРСР громадських радянських об'єднань для реалізації своїх зовнішньополітичних цілей шляхом перенесення досвіду їх функціонування на терени західноукраїнських земель побіжно розглядалося в дослідженні В.Ю.Твердохліба, який досить ґрунтовно дослідив участь української секції МОДРу та Червоного Хреста в русі солідарності з населенням західноукраїнських земель³¹. Статті М.О.Іванцева та Г.А.Макарової висвітлювали поїздки польських робітничо-селянських делегацій до СРСР в 20-30-ті роки³². Окремі конкретно-історичні факти участі селянства України в кампаніях солідарності з Г.Димитровим, Е.Тельманом, революціонерами Австрії та Іспанії в 30-ті роки містять статті С.В.Кушинської³³. В монографії В.В.Павленко ґрунтовно досліджуються українсько-болгарські зв'язки по лінії допомоги учасникам страйкового руху і жертвам білого терору в Болгарії³⁴. Помітне місце в історіографії революційної солідарності посідає багатоступеневе дослідження Л.В.Ревякіної, яке містить змістовні характеристики політичного втручання компартійної верхівки СРСР у внутрішні справи Болгарії через політичні місії радянського Червоного Хреста³⁵.

Об'єктом пильної уваги науковців була діяльність української секції Міжнародної організації допомоги революціонерам. У наукових розвідках Р.А.Фещенка, В.К.Гусарова і В.А.Молостова, А.А.Кравченка³⁶ простежується становлення і розвиток модрівського руху в УСРР та окремих регіонах республіки. В численних статтях В.В.Іваненка на широкому документальному матеріалі, який не втратив наукової вартості в умовах сьогодення, дається детальний аналіз змісту,

форм і методів масово-політичної роботи МОДРу України в роки другої п'ятирічки (1933-1937)³⁷. В руслі традиційної схеми автори цих публікацій зосереджували увагу на розгляді таких напрямків діяльності сільських модрівських осередків як шефська робота, участь в кампаніях допомоги зарубіжному пролетаріату, міжнародне листування, взаємний обмін делегаціями.

Згідно пануючої офіційної установки, доводилося, що, охоплюючи своїм впливом значну частину селянства України, МОДР, тим самим, сприяла активізації усього громадсько-політичного життя в селах республіки. Участь широких верств сільського населення в модрівських кампаніях позитивно впливала на пробудження його класової свідомості, розвиток творчої ініціативи і самодіяльності, було важливим чинником у справі мобілізації мас для надання ефективної допомоги жертвам буржуазного правосуддя.

У цілому, література з історії міжнародних зв'язків громадськості України в цей період здебільшого носила позбавлений критичності парадно-пропагандистський характер. Інформація про надмірну регламентацію і формалізацію інтернаціональних заходів, фарвартерних радянському зовнішньополітичному курсу, справжні мотиви масової участі в них селянства, пов'язані з добровільно-примусовими методами, витрачання коштів МОДРу не за призначенням, факти більшовицького терору, який значно перевершував буржуазний на сторінках друкованих видань не потрапляла.

Певний доробок в історіографію проблеми участі сільської громадськості України в русі міжнародної революційної солідарності внесли праці істориків так званого «соціалістичного зарубіжжя». Наукові розвідки болгарських вчених Н.Димова і Д.Шарланова³⁸, присвячені діяльності секції МОДРу за червоним кордоном, містять спорадичний матеріал про участь організованого селянства УСРР в інтернаціональних акціях на захист політв'язнів капіталістичних країн, солідарності з антифашистською боротьбою європейського пролетаріату. Подібні сюжети з використанням польського матеріалу зустрічаємо в дослідженнях А.Скрипека, В.Матерського та інших істориків ПНР³⁹. В роботах істориків НДР І.Цельта, Г.Кенінга, Г.Йена⁴⁰ трапляються згадки

про співробітництво модрівців України та Веймарської республіки, підтримку громадськими об'єднаннями СРСР страйкової боротьби німецьких робітників в роки так званої «великої кризи». Зрозуміло, що цим роботам були властиві ті ж особливості в трактуванні тогочасних подій, що й радянським дослідженням. Специфічна форма викладу фактичного матеріалу, зумовлена впливом традицій наукової школи цих країн, була загалом підпорядкована ідеологічній парадигмі, що диктувала побудову тексту на виключно позитивному матеріалі, замовчування негараздів в середовищі міжнародного революційного руху. В гіпертрофованій формі давалася позитивна оцінка революційної боротьби робітничого класу і селянства у міжвоєнний час, акцентувалась увага на значенні підтримки її з боку СРСР та його громадських організацій.

Західна історична література або ігнорувалася радянськими дослідниками, або оцінювалася негативно⁴¹. Поряд з ідеологічною упередженістю, сам принцип критики робіт, яких радянський читач в очі не бачив, був в науковому відношенні вкрай некоректним. Проте аналіз праць зарубіжних авторів під виглядом критики буржуазних фальсифікацій навіть у вигляді тлумачень окремих положень, препаративних згідно компартійних установок, дозволяв незашореному ідеологічними догмами дослідникові скласти певну уяву про концептуальне осмислення діяльності громадських об'єднань України істориками немарксистської школи.

Лібералізаційні процеси після 1985 року започаткували нову добу в розвитку вітчизняної історичної науки. Наприкінці 80-х років з'являються дослідження з новим баченням проблем історичного минулого України, зокрема історії громадських об'єднань. Однак, ця переоцінка, не опиралася на достатнє фактологічне підґрунтя, мала здебільшого умовляний, а не науковий характер. В умовах збереження компартійної монополії в сфері ідеології вона не торкнулася принципових засад наукової інтерпретації історичного матеріалу. Характерним прикладом є захищена в 1989 році докторська дисертація Є.Ф.Безродного, в якій автор зробив спробу синтетичного розгляду участі громадськості Української РСР у таких міжнародних організаціях як МОДР, Селянський Інтернаціонал, Міжнародний Червоний Хрест та

Міжнародний кооперативний альянс. Знайомство з текстом означеного дослідження переконує, що сюжети, представлені в дисертації, жорстко витримані в рамках вимог пануючої історико-партійної ідеологічної парадигми, позбавлені критичного аналізу тогочасних подій, носять здебільшого декларативний, апологетичний характер і не спираються на належну джерельну базу⁴².

Новий етап в історіографії розпочався після проголошення незалежності України. Науковці одержали можливість працювати з секретними матеріалами архівних фондів. На основі нових джерел, відмовившись від компартійних стереотипів, вчені почали поступово наближатись до неупередженого відтворення ходу історичного процесу, об'єктивного зображення подій, виваженого складання характеристик громадських діячів. Особливу увагу дослідників викликали події 20-30-х років, літопис яких, за слушним визначенням Я.Дашкевича, був цілком фальсифікований в концептуальному плані і, в значній мірі, в фактологічному. Принципове значення для формування сучасної наукової концепції передумов, форм і напрямків діяльності селянських громадських об'єднань України у міжвоєнну добу мають праці, що розкривають методологічні аспекти їх історії. Серед таких досліджень слід виділити праці С.В.Кульчицького⁴³, в яких з нових позицій розкривається анатомія комуністичної диктатури, простежується трансформація більшовицької партії в державну олігархічну структуру, лімітованими додатками якої слугували численні громадські інститути, побудовані за горезвісним принципом демократичного централізму. На початку 90-х років були захищені докторські дисертації А.Г.Морозовим та В.В.Калініченком⁴⁴, в яких містяться принципово нові оцінки вузлових проблем аграрної історії, нерозривно пов'язаних з історією кооперативних та інших селянських організацій. В роботі В.І.Наулко з позицій сучасної історичної ретроспективи розглядається формування на терені України різних етнічних спільнот, аналізуються особливості їхнього соціального розвитку, сучасний стан і взаємини з українським народом⁴⁵. Дослідження різних модулів національного і міжнародного, спроектоване на історію сільських громадських об'єднань,

за останній час має вагомий здобутки. Цьому сприяла публікація спеціальних робіт, присвячених функціонуванню тоталітарного режиму в СРСР, продуктом якого були селянські громадські організації. Серед них були поверненні читачам пострадянського регіону заборонені раніше зарубіжні дослідження і наукові розвідки сучасних вітчизняних істориків і політологів. Плідно досліджується історія болгарської, польської, німецької та інших селянських етногруп, які компактними масами проживали в Україні. Розширюються хронологічні межі досліджень, які, охоплюючи другу половину 30-х років. Суттєвий внесок в розробку означених проблем зробили співробітники Інституту історії АН України Т.І.Єременко, І.М.Кулінич, С.В.Кривець⁴⁶. Особливо слід відзначити монографію В.В.Павленко⁴⁷, в якій, на основі, широкого кола документальних джерел і сучасної методології проведено комплексне дослідження основних форм і напрямів українсько-болгарських взаємин, аналізуються і переосмислюються зв'язки громадськості цих країн, місце і роль болгарської національної меншини в їх здійсненні. Ряд публікацій Б.В.Чирко дозволили в нетрадиційному світлі оцінити політику компартійного режиму щодо громадських рухів нацменшин, заповнити окремі «білі плями» в їх історії⁴⁸. Критично оцінюється суперечлива діяльність так званих класових селянських спілок і добровільних товариств нацменшин в дисертаціях П.Н.Наседжіної, О.Я.Калакури, Н.І.Мельник, Д.А.Балуби⁴⁹. Цей блок досліджень органічно доповнюють «регіональні» дисертації О.С.Орлянського та А.В.Черкаського⁵⁰. В монографії В.І.Марочко⁵¹, що простежує головні етапи, теоретичні організаційно-господарські та соціально-економічні підвалини української кооперації, окремий параграф відведено розкриттю особливостей розвитку кооперативного руху в національних регіонах України. Н.В.Осташева на прикладі Хортицьких та Молочанських колоній дослідила процеси становлення діяльності та насильницької руйнації німецької менонітської кооперації⁵².

Водночас, спостерігається диспропорція в заповненні інформаційного поля, зайнятого в радянську добу дослідженнями інтернаціоналістської діяльності різних груп громадських об'єднань. Якщо переосмислення історичного мину-

лого національних меншин, міжетнічних взаємин в Україні доби раннього тоталітаризму знаходиться в центрі наукових інтересів дослідників, то питання міжреспубліканських та зарубіжних зв'язків громадських об'єднань у міжвоєнний час в світлі нових концептуальних підходів практично не вивчаються. Нагромадження літератури з історії участі громадськості УСРР в русі міжнародної пролетарської солідарності, увінчаний узагальнюючими історіографічними дослідженнями залишився в минулому. Самітня спроба А.І.Голуба, В.В.Іваненка, Л.П.Польового в статті «Інтернаціоналізм. Химера чи реальність?», опублікованій в «Українському історичному журналі» реабілітувати принципи пролетарського інтернаціоналізму, повернути їм первісне гуманістичне наповнення, довести їх актуальність для наукової та суспільної практики сьогодення, зустріла рішучу критику на сторінках цього ж видання⁵³. На цьому тлі єдиним дослідженням з історії солідарності громадськості України з революційним рухом зарубіжжя в 20-30-ті роки залишається монографія вище згаданих В.В.Іваненка і А.Г.Голуба «Джерело народної дипломатії», видана в Дніпропетровську у 1992 році. Як зазначено в анотації до названої праці, в ній «на основі нових підходів досліджується процес становлення і розвитку інтернаціональних зв'язків трудящих України у міжвоєнний період. Висвітлюються головні напрями, форми і способи міжнародної робітничої взаємодії. Критично переосмислюються застарілі стереотипи та догмати»⁵⁴. Проте, на наш погляд, авторам не вдалося послідовно розкрити діалектику прогресивних гуманістичних та імперсько-класових засад практики більшовицького інтернаціоналізму. Книга побудована на позитивному матеріалі з використанням традицій радянської історіографічної школи, незначними вкрапленнями в текст сюжетів критичного характеру і невеликим за обсягом заключним параграфом, присвяченим негативним явищам в русі міжнародної пролетарської солідарності. Про контакти селянських об'єднань з зарубіжною громадськістю в монографії практично не згадується.

Таким чином, загальний аналіз історичної літератури з проблеми використання селянських організацій України в

національній та міжнародній політиці більшовицької влади у міжвоєнний час засвідчує наявність певної фактологічної бази, створеної зусиллями вітчизняних та зарубіжних вчених. Обмежений доступ до джерел, ідеологічна та політична заангажованість, домінування жорсткого класового підходу, недостатність історичної наукової рефлексії з самого початку наклали агітаційно-публіцистичний відбиток на праці, в яких дотримання принципу об'єктивності та історизму не входило до комплексу інфрасистемних завдань наукового дослідження. Практично повна залежність радянської історіографії від компартійних інструкцій, зумовила вульгаризоване зображення історії громадських об'єднань. Воно було просякнуте апологетикою урядового компартійного курсу, неприйняттям та беззастережною критикою робіт немарксистських авторів. Було допущено немало довірливих оцінок, неточних акцентів, що привело до утворення лагун в ході відтворення подій минулого. Водночас псевдомарксистська схема радянської історичної школи, спотворюючи площини зображення історичної дійсності, стояла на підґрунті істотного фактичного матеріалу, який використовувався для введення в науковий обіг заангажованого комплексу узагальнень. Лібералізація політичного режиму та рамкове послаблення ідеологічних вимог класової відповідності концептів науки державним гаслам наприкінці 50-х років викликали потребу в появі нових досліджень, які вимагали розширення їх джерельного забезпечення. Однією з підстав інтенсивного розвитку вивчення історії селянських організацій була відмова від схематизації та «чорно-білого» підходу до висвітлення суспільних процесів і явищ. Поява можливості відмовитися від примітивізації їх трактування стимулювала історичний пошук нових форм наукового відображення та ініціювала розширення предметно-аналітичних ракурсів розробки історії громадських об'єднань. Однак праці, що значно розширили сферу наукових знань з теми нашого дослідження, не змогли подолати класову обмеженість та доктринальну короткозорість радянської історичної науки з її нескомпенсованою зосередженістю на більшовицькій моделі суспільних відносин.

Виникнення самостійної України зробило особливо актуальним завдання об'єктивного вивчення історичного ми-

нулого. Період з 1991 року мав головним змістом реалізацію якісного стрибка до плюралістичного режиму відбору методологічних концептів подання матеріалу. При цьому 90-ті роки характеризувалися «фактологічним вибухом», завдяки падінню монополії марксистської ідеології, відкриттю архівів та якісно новому інтерпретуванню джерельних матеріалів. Історіографія громадських об'єднань поповнилася рядом праць, переважно у вигляді неопублікованих дисертацій, які висвітлюють окремі сторони їх діяльності. Разом з тим, слід відзначити, що на сьогодні відсутні комплексні структурно-функціональні дослідження загальної теорії та практики громадських організацій в просторі лівототалітарного суспільства, не кажучи вже про спеціальні системні дослідження окремих типів об'єднань сільської громадськості. Причиною нерозробленості багатьох сюжетів цієї теми є не лише обмеженість джерельної бази і ідеологічні репери, але й в значній мірі недостатня методологічна озброєність дослідників у вирішенні завдань, що упираються в необхідність системного вивчення масових джерел, одночасної обробки декількох масивів історичних свідчень.

¹ Белоусова Н. Иосиф Моль. Маркс, Энгельс и первые революционеры. М., 1961. С.61; Hochverratsprozess, Wisler, Liebknesht, Bebel, Herper von der schwerpunkt zu Leipzig vom II bis IV 1872. Berlin, 1911; Husbner H. Karl Kautsky und die Bauernprage // Referate und Beitrage des hallechen Konferenz 1988 angeblich des 50. Todestages von Karl Kautsky. Halle, 1990.

² Федьков О.М. Коли утворювалися Селянські спілки, що це за організації // Історія України в запитаннях і відповідях. К., 1990. Вип.2. С.26-28.

³ Буценко А.И. Советское строительство и национальные меньшинства на Украине. Харьков, 1926; Попов М.М. Национальная политика Радянської влади. Харків, 1925; Скрипник М.О. До теорії двох культур. Харків, 1926; Мансуров Г. За культурное строительство национальностей. М., 1927; Петровський Г.Г. Незаможники і середняки в 10-річній боротьбі за соціалізм. К., 1927; Глинський А. Досягнення і хиби в роботі серед національних мен-

шостей. Харків, 1931; Его же. Национальные меньшинства на Украине. Харьков, 1931.

⁴ Десять років Червоній Армії і Тсоавіахім. Харків, 1928; Височин І.Г. Товариства «Друзі дітей» за 8 років. Харків, 1931; Украинский Красный Крест. Одесса, 1926; Палицкий М. Задачи мокровских ячеек в колхозах. М., 1932; У боротьбі за суцільну письменність на Україні. Харків, 1932; Кровицкий Г.А. МОПР в МТС, совхозах и колхозах. М., 1933; Руднік Я. День Паризької Комуни - день МОПРу. Харків, 1933.

⁵ Подольський І.М. Сільськогосподарський кредит. Харків, 1928; Кантор М. Основы кооперативной политики РКП(б). М.-Л., 1926; Лозовий О. Національне питання і кооперація на Україні. Харків, 1927; Абаев Б.О. Сельскохозяйственная кооперация национальных республик и областей СССР. М., 1928.

⁶ Мацієвич К. Кооперація і національне відродження // Українська кооперація. 1918. № 1. С.8-14; Головка А. Національні і міжнародні елементи в українській кооперації // Там само. № 5-6. С.36-50; Туган-Барановський М.І. Остання мета кооперації // Там само. № 2. С.2-14; Його ж. Кооперація в сучасну світову епоху // Українська кооперація. 1919. № 2. С.3-5.

⁷ Целаріус В. Кооперація на селі - шлях до соціалізму. Підручник для сільських шкіл і гуртків кооперативної грамоти та самоосвіти. Харків, 1929.

⁸ Кривохатський М. Менонити на Україні. Харьков, 1930; Рейнмарус А., Фризен Н. Кто такие менониты? М., 1930; Клибанов А.И. Менониты. М.-Л., 1931.

⁹ Гринько Г.Ф. Очередные задачи Советского строительства в области просвещения. Харьков, 1922; Ряппо Я.П. Народна освіта за 10 років революції. Харків, 1927; Косіор С.В. Итоги и ближайшие задачи национальной политики на Украине. М., 1933; Постышев В.В. В борьбе за ленинско-сталинскую национальную политику партии. К., 1935.

¹⁰ Одинець Г.М. Міжнародна селянська конференція. Харків, 1924; Його ж. Боротьба незаможного селянства на Україні і Селянський інтернаціонал. Харків, 1925; Чирков И. Международное движение сельскохозяйственных рабочих. М., 1923; Ізаков Б. На шляху до наймитського Інтернаціоналу. Харків, 1929; Лапкес Л. Сельскохозяйственный пролетариат в капиталистических странах и в СССР. М., 1931; Зарудний С. Кооперативний інтернаціонал:

Міжнародний кооперативний союз. Харків, 1929; Целариус В. До міжнародного дня кооперації. Харків, 1925.

¹¹ Игрицкий Ю. Тоталитаризм: лекарство от демократии? // Тоталитаризм: что это такое? М., 1993. С.126.

¹² Всесоюзная конференция аграрников-марксистов, 22-27 декабря 1929 года // На аграрном фронте. 1930. № 1. С.82-126; № 2. С.72-114; Теоретические проблемы современной советской кооперации: Дискуссия в кооперативной секции Комакадемии. М., 1930.

¹³ Затонський В.П. Національно-культурне будівництво і боротьба проти націоналізму. Харків, 1936; Косіор С.В. Підсумки і найближчі завдання проведення національної політики на Україні. К., 1937; Итоги разрешения национального вопроса в СССР. М., 1936.

¹⁴ Звіт про діяльність Червоного Хреста УСРР за 1935-1936 рр. Харків, 1937; Работа Красного Креста на Всесоюзных маневрах. М., 1937; Гейлер Г.М. Содержание, методы и формы агитационно-массовой работы МОПР. М., 1936; Краткая историческая справка о возникновении и развитии МОПР. К., 1938; Боевые задачи Осовиахима в СССР. М., 1937; Урин С.Г. Что такое МОПР? М., 1936; Каттель Б. 15 лет МОПРа. М., 1937; Стасова Е.Д. Очередные задачи МОПР СССР в новых условиях. Доклад на VI пленуме ЦК МОПР СССР 12 июня 1937 года. М., 1937.

¹⁵ Недух А.А. Зв'язки комнезамів України з трудящим селянством Російської Федерації і Середньої Азії // УІЖ. 1960. № 3. С.97-104.

¹⁶ Березовчук М.Д. Комітети незаможних селян України. Історичний нарис (1920-1933 рр.): Автореф.дис. ... д-ра іст.наук. К., 1967.

¹⁷ Його ж. Комнезами України у боротьбі за соціалізм. К., 1965; Його ж. Заходи Комуністичної партії України по організаційно-політичному зміцненню комнезамів (1925 р.) // УІЖ. 1964. № 1. С.64-69; Його ж. Інтернаціонал істична діяльність комнезамів України // УІЖ. 1965. № 2. С.63-71 та ін.

¹⁸ Дихан М.Д. Болгари політемігранти в соціалістичному будівництві на Україні в 1924-1929 рр. К., 1973.

¹⁹ Очерки истории Коммунистической партии Украины. Изд.4-е. доп. -К., 1977; Історія селянства Української РСР: У 2 т. К., 1967. Т.2; Торжество ленинської національної політики на Ук-

раїні. К., 1967; Суспільно-політичне життя трудящих Української РСР: У 2 т. К., 1973. Т.2; КПРС - організатор співробітництва братніх радянських республік. К., 1973.

²⁰ Ленін В.І. Аграрна програма російської соціал-демократії / Ленін В.І. Повне зібр.творів. Т.6. С.301.

²¹ Чирко В.А. Коммунистическая партия - организатор братского сотрудничества народов Украины и России в 1917-1922 гг. М., 1967; Белый П.Ф. Сотрудничество Украинской ССР с РСФСР и другими советскими республиками в восстановлении народного хозяйства в 1921-1925 гг. К., 1976; Його ж. Участь трудящих України в роботі першої Всесоюзної сільськогосподарської і кустарно-промислової виставки // УІЖ. 1981. № 2. С.49-54; Бачинський П.П. Торжество ленинських ідей дружби і братерського співробітництва народів СРСР. К., 1970; Його ж. В єдиній сім'ї радянських народів. К., 1975.

²² Вовк В.П. Деятельность Коммунистической партии Украины по вовлечению трудящихся нацменьшинств в социалистическое строительство (1921-1925 гг.): Автореф.дис. ... канд.ист.наук. Одесса, 1977; Скрыпник А.И. Деятельность Коммунистической партии по развитию интернациональных традиций трудящихся в 1928-1937 гг. (На материалах Украинской ССР): Автореф.дис. ...канд.ист.наук. Одесса, 1977; Фещенко Р.А. Діяльність Комуністичної партії України по інтернаціональному вихованню трудящих (1926-1932 рр.): Автореф.дис. ...канд.іст.наук. К., 1972; Черных А.К. Деятельность Коммунистической партии Украины по интернациональному сплочению трудящихся и воспитанию их в духе дружбы народов (период первой пятилетки): Автореф.дис. ... канд.ист.наук. Одесса, 1976.

²³ Лях С.Р. Роль сельскохозяйственной кооперации в становлении советского образа жизни крестьянства Украины (1921-1928 гг.) // Вопросы истории СССР. Харьков, 1980. Вып.2. С.38-44.

²⁴ Коржихина Т.П. Общественные организации в СССР в переходной период от капитализма к социализму: Автореф.дис. ...д-ра ист.наук. М., 1986.

²⁵ Кармазина М.С. Деятельность добровольных обществ УССР в период социалистической реконструкции народного хозяйства. 1926-1936 гг.: Автореф.дис. ...канд.ист.наук. Днепропетровск, 1989.

²⁶ Акодус Я. Краткий очерк истории Советского Красного

Креста. М., 1958; Еліс І. 100 років діяльності Товариства Червоного Хреста. К., 1967; 100 лет Красного Креста в нашей стране. М., 1967; Про Червоний Хрест. К., 1976; Товариства Червоного Хреста в УРСР. К., 1971; Боевой отряд советских патриотов. Краткий очерк ДОСААФ Украины. К., 1971; Пиха Д.Д. Деятельность Коммунистической партии по подготовке трудящихся к защите СССР. 1929-1941 гг.: На материалах Украины. К., 1979.

²⁷ Осетров А. Сторінки пролетарської солідарності (Інтернаціональні зв'язки робітничого класу Радянської України. 1917-1927 рр.). К., 1969; Самофалов В.М. Историчний досвід Комуністичної партії України у здійсненні ленінських заповітів. К., 1970; Хідекелі А.В. Слово дружби і братерства. К., 1975.

²⁸ Швидак О.М. Інтернаціональна єдність трудящих Західної України і Польщі у революційно-визвольній боротьбі. 1929-1939 рр. К., 1972.

²⁹ Нерод В.А. Интернациональные связи трудящихся Украинской ССР и Польши. 1929-1933 гг. К., 1983.

³⁰ Андрушко О.І. Діяльність партійних організацій України по зміцненню братерських зв'язків з трудящими Західної України. 1921-1925 рр. // УДЖ. 1974. № 3. -С.71-77. Самусенко Ж.Б. Солідарність народів СРСР з революційним рухом на Західній Україні. 1929-1938 рр. // Вісник Львівського університету: Серія сусп.наук. Львів, 1979. Вип.16. С.17-23; Ольшанский П.М., Фалькович С.М. Интернационалистская политика КПСС в советско-польских отношениях // СССР и Польша. Интернациональные связи - история и современность: В 2 т. М., 1977. Т.1. С.505-540.

³¹ Твердохліб В.Ю. Солідарність у боротьбі за визволення. Допомога громадськості Країни Рад західноукраїнським трудящим у боротьбі за воз'єднання в єдиній Українській Радянській державі. 1917-1939 рр. Львів, 1978.

³² Іванців О.М. З історії робітничо-селянських делегацій з Польщі та Західної України до Радянського Союзу в 1927-1933 рр. // УДЖ. 1969. - № 9. С.33-37.; Макарова Г.В. Поездка делегации трудящихся Польши в СССР в 1929 г. // Советско-польские отношения. 1918-1945 гг. М., 1974. С.111-128.

³³ Кушинська С.В. Класова солідарність трудящих Радянського Союзу з антифашистською боротьбою австрійського пролетаріату у 1933-1935 рр. (На матеріалах України) // Питання нової і но-

вільної історії. Республіканський міжвід.збірник. Харків, 1978. Вип.24. С.53-58; Ї ж. Участь громадськості Радянської України в міжнародному русі проти посилення фашистської реакції у Німеччині // УДЖ. 1978. № 1. С.75-82; Ї ж. З історії солідарності трудящих Радянської України з революційними борцями буржуазно-поміщицької Польщі (1933-1938) // Проблеми слов'янознавства. Респуб.міжвід.наук.збірник. Львів, 1979. Вип.20. С.77-83.

³⁴ Павленко В.В. Солідарність трудящихся Украинской ССР с революционной борьбой рабочих и крестьян Болгарии. 1923-1934 гг. К., 1977.

³⁵ Ревякина Л.В. БЗНС и Съветска Русия, 1917-1923. София, 1981.

³⁶ Фещенко Р.А. Партійне керівництво діяльністю МОДР на Україні по інтернаціональному вихованню трудящих (1926-1932 рр.) // УДЖ. 1971. № 8. С.93-99; Гусаров В.К., Молостов В.А. Становлення МОДР на Україні (1922-1925 рр.) // УДЖ. 1972. № 11. С.63-70; Кравченко А.А. МОДР на Дніпропетровщині в 1922-1932 рр. // УДЖ. 1972. № 11. -С.76-81.

³⁷ Іваненко В.В. З досвіду діяльності Української організації МОДР по зміцненню інтернаціональних зв'язків з трудящими зарубіжних країн (1933-1937 рр.) // УДЖ. 1972. № 11. С.71-81; Його ж. Діяльність організацій МОДР Української РСР по інтернаціональному вихованню трудящих (1933-1937 рр.) // УДЖ. 1975. № 5. С.61-70; Його ж. Роль Украинской организации МОПР в оказании братской помощи рабочему движению капиталистических стран (1933-1937 гг.) // Вопросы рабочего и национально-освободительного движения: Сб. Научных трудов. Днепропетровск, 1975. Вип.2. С.32-44; Його ж. З історії діяльності організацій МОДР на Україні в 1933-1937 роках // Архіви України. 1982. № 5. С.50-56; Іваненко В.В., Кондратюк Т.Н. Партийное руководство деятельностью Украинской организации МОПР по интернационалистскому воспитанию трудящихся (1928-1937 гг.) // Научные труды по истории КПСС. Респуб.межведомств.сб. К., 1984. Вип.128. С.37-43.

³⁸ Димов Н. Болгарската секция на МОПР и проблемата за единения антифашистски фронт (1923-1936) // Трудове на высшие экономически и-т Карл Маркс. София, 1966. Вип.1. С.48-66; Шарланов Д. Създаване и дейност на легалната помощна организация (1929-1934) // Исторически преглед. 1966. № 5. С.41-59.

³⁹ Skrzypek A. Strategia pokoju. Radziecka pokotyka zbiorowego bezpieczeństwa w Europie. 1932-1939. Warszawa, 1979; Materski W. Polsko-radziecka wymiana więźniów politycznych w latach 1921-1937 // Z pola walki. 1977. № 1. S.112-126.

⁴⁰ Zelt J. ... und nicht vergessen - die Solidarität. Berlin, 1960; König G. Der Kampf der Roten Hilfe Deutschlands gegen die Klassenjustiz der Weimar Republik und für die Freilassung der proletarisch - politischen Gefangenen in der Periode der Weltwirtschaftskrise. 1929-1932. Weimar, 1966; Jahn G., Shaaf H.-W. Die Unterstützung Sowjetrusslands durch die deutsche Proletariat in der Jahren der Revolutionären Nachkriegskrise // Die Grosse Sozialistische Oktoberrevolution und Deutschland. Berlin, 1967. Bd.2. S.117-149.

⁴¹ Шапов Г.В. Критика антикоммунизма по аграрному вопросу. М., 1966; Чернобаев А.А. Проблема комбедов в современной буржуазной историографии // Вопросы истории. 1975. № 11. С.30-33; Березовчук М.Д. Антимарксистська американська історіографія про діяльність організацій сільської бідноти на Україні // УДЖ. 1988. № 7. С.78-91.

⁴² Безродный Е.Ф. Участие Советской Украины в международных связях СССР (1923-1929 гг.): Автореф.дис. ...д-ра ист.наук. К., 1990.

⁴³ Кульчицкий С.В. Формування економічного фундаменту тоталітаризму в Радянській Україні // Другий міжнар. конгрес українців. Львів, 1994. С.36-43; Його ж. Концепція «кооперативного соціалізму» // УДЖ. 1995. № 2. С.3-16; Його ж. Комунізм в Україні. Перше десятиріччя (1919-1928). К., 1996 та ін.

⁴⁴ Морозов А.Г. Кредитна сільськогосподарська кооперація в УСРР: Автореф.дис. ...д-ра ист.наук. К., 1993; Калініченко В.В. Селянське господарство України в період НЕПу: Автореф.дис. ...д-ра ист.наук. Харків, 1994.

⁴⁵ Наулко В.І. Хто і відколи живе в Україні. К., 1998.

⁴⁶ Єременко Т.І. Польська національна меншина в Україні в 20-30-ті рр. ХХ століття. К., 1994; Кулінич І.М., Кривець Н.В. Нариси з історії німецьких колоній в Україні. К., 1955.

⁴⁷ Павленко В.В. Українсько-болгарські взаємини 1918-1939 рр. К., 1995.

⁴⁸ Марочко В.І., Чирко Б.В. Національні виміри голодомору в Україні 1932-1933 рр. (Документальна розповідь) // Відродження. 1992. № 8. С.60-68; Євтух В.Б., Чирко Б.В. Німці в Україні (1920-

1990 роки). 1994; Чирко Б.В. Національні меншини в Україні (20-30 роки ХХ століття). К., 1995.

⁴⁹ Наседкина Л.Д. Социально-политическая, экономическая и культурная жизнь греческого населения Украины. 20-е. - начало 30-х годов: Автореф.дис. ...канд.ист.наук. К., 1993; Калакура О.Я. Українська полонія в 1917-1939 роках: Автореф.дис. ...канд.ист.наук. К., 1995; Мельник Н.І. Національно-культурний розвиток болгарської меншини в Україні в 20-30-х рр.: Автореф.дис. ...канд.ист.наук. К., 1996; Балуба І.А. Польська національна меншина України в 20-30-ті рр. ХХ ст.: Автореф.дис. ...канд.ист.наук. К., 1977.

⁵⁰ Орлянский В.С. Национальные меньшинства юга Украины в 20-е годы: социально-политические аспекты проблемы: Автореф.дис. ...канд.ист.наук. К., 1992; Черкаський А.В. Національно-культурне будівництво на Півдні України в 20-ті роки: Автореф.дис. ...канд.ист.наук. Одеса, 1994.

⁵¹ Марочко В.І. Українська селянська кооперація. Історико-теоретичний аспект (1861-1929 рр.). К., 1995.

⁵² Осташева. Криза менонітської спільноти України та закордонна менонітська допомога (1914 - поч. 30-х рр. ХХ ст.): Автореф.дис. ...канд.ист.наук. Дніпропетровськ, 1996.

⁵³ Голуб А.І., Іваненко В.В., Польовий Л.П. Інтернаціоналізм - химера чи реальність? // УДЖ. 1999. № 2/3. -С.3-4; Михальчук Василь. До статті «Інтернаціоналізм: химера чи реальність?» // УДЖ. 1996. № 1. С.143-149.

⁵⁴ Іваненко В.В., Голуб А.І. Джерело народної дипломатії. Міжнародні зв'язки трудящих України в 20-30-ті роки. Дніпропетровськ, 1992.

Олег Клименко

ГРОШОВІ ДОКУМЕНТИ ОУН — УПА 1939–1952 РР.: ІСТОРИОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА

Предметом даного дослідження є історичні джерела особливого виду - паперові грошові документи ОУН-УПА (бофони), які використовувало підпілля у 1939-